

življenje, vendar ni pomenil tudi izgube bosanske identitete njenega prebivalstva. V Bosni so se med prebivalci razvile skrite notranje vezi, ki so spontano ustvarjale vzdušje tolerance med pripadniki različnih verskih skupnosti. Zdi se, da je bilo to privajanje »vseh na vse« izjemen etnični dosežek, ki ga je Evropa razumela šele mnogo kasneje.

Avtorica je pokazala izredno dobro poznavanje razmer v Bosni v sodobnem zgodovinskem obdobju, kateremu je posvetila tudi največ pozornosti. Čeprav je bilo obdobje avstroogrške vladavine v Bosni desetkrat krajše od turškega, so se v razreševanju bosanskega nacionalnega vprašanja zgodile velike spremembe. Takrat je bilo več poskusov oblikovanja enotnega »bosanskega naroda« (Benjamin Kallay, kapetan Husein Gradašćević, fra Ivan Franjo Jukić), vendar so se vsi ti poskusi končali neuspešno. Toda to je tudi čas dokončne institucionalizirane polarizacije na tri osnovne bosansko-hercegovske nacionalne skupnosti po verskem kriteriju. Prav ta etnoreligijska heterogenost kot temeljna značilnost bosanske identitete je omogočila v naslednjih sto letih dve grozoviti kataklizmi bosanskega ljudstva: v času druge svetovne vojne in leta 1991.

V času II. svetovne vojne, ko je bila identiteta Bosne povezana z vojaškimi in političnimi zgodovinsko pomembnimi dogodki (ofenzive, I. in II. zasedanje AVNOJ-a), in takoj po vojni, ko je KPJ s konceptom »bratstva in enotnosti« vsilila splošno narodno očiščenje, se je zdelo, kot meni avtorica, da je v teh naporih bosansko narodnostno vprašanje rešeno. S »priznanjem« naroda Muslimanov v šestdesetih letih pa je bilo bosansko narodnostno vprašanje potisnjeno v ozadje. V hudo bolni Jugoslaviji na začetku devetdesetih let, v ozračju razpadanja enopartijskega komunističnega sistema, so v Bosni vzniknile izključno nacionalno profilirane politične stranke v demokratični preobledi. Razpad Jugoslavije sodi med najusodnejše zgodovinske prelomnice v življenju Bosne in nakazuje njeno nadaljnjo usodo. Povzročil je, da so bili dani pogoji za nastanek nadnarodne, ali kot pravi avtorica, nove etničnosti, ki bi temeljila na državni neodvisnosti. Zanimivo je, da se je Bosna, seveda v drugačnih zgodovinskih okoliščinah, natančno po 600 letih (1391 je umrl kralj Tvrtko I., eden najuspešnejših bosanskih vladarjev) spet približala srednjeveškemu zenitu svoje državnosti. Svojo državno samostojnost želi sedaj Bosna in Hercegovina nasloniti na tradicijo srednjeveške identitete (takrat Bosna ni bila niti muslimanska, niti srbska, niti hrvaška). Leta 1992 je namreč za državni grb sprejela grb kralja Tvrtka I. (objavljen na ovitku knjige).

Kakšna je videti bosanska identiteta v bližnji prihodnosti, se sprašuje avtorica. Bosanski Muslimani so se končno prav v času agresije na BiH javno in uradno samoopredelili. Poimenovali so se za Bošnjake, kot se je to vsiljeno zgodilo že pred stoletjem v času Avstro-Ogrske. Sedaj je prišlo do novega narodnega imena zaradi neprimernosti verskega označevanja naroda. Z imensko promocijo bošnjaštva so želeli oznaniti narodno voljo za preživetje. Ker obstaja grupacija, ki meni, da bošnjaštvo pripada samo Muslimanom, brez dvoma zavira bošnjaško samoidentifikacijo onih bosanskih Srbov in Hrvatov, ki so zanj zainteresirani. Kljub mnogim zaviralnim momentom (vpliv sosednjih držav Srbije in Hrvatske), se je razvoj začel naravnjavati k skupnemu bosanstvu. Vzoren primer je mesto Sarajevo – primer modernega družbeno-skupinskega sožitja v Evropi.

To, kar se je dogajalo v BiH po letu 1991, ni toliko posledica preteklosti, ki je bila bolj naklonjena zblizjevanju in povezovanju ljudi, pač pa posledica razmišljanja in opredelitev »voditeljev« ali skupin političnih grupacij, ki svoje poglede na nacionalno opredelitev gradijo na mitologiji. Preteklost jih ne zanima, ali pa je nočejo razumeti. Iz analize in predstavitve bosanskega narodnega vprašanja sledi, da problem bosanske identitete skoraj ni primerljiv s pojmovanjem narodnostne in nacionalne identitete drugih narodov.

Vera Kržišnik-Bukić s historično-sociološkim pristopom na podlagi že dosedanjih dognanj uporabljene znanstvene literature ter osebnih raziskovalnih študij podaja pregled stičiščnih koordinat bosanske identitete v preteklosti vse do sodobnega zgodovinskega trenutka ter razlaga okoliščine, ki so vplivale in vplivajo na kontinuiteto oziroma diskontinuiteto bosanskega narodnostnega vprašanja.

Publikaciji sta dodana obsežna povzetka v angleškem in nemškem jeziku ter spisek literature, ki je izrazito selektivna in obravnava navedeno problematiko. Slikovno gradivo predstavlja najbolj značilne identitetne motive iz tisočletne zgodovine Bosne ter nas seznanja z bogato kulturno dediščino Bosne in Hercegovine.

Ignacij Voje

Foibe. Il peso del passato. Venezia Giulia 1943–1945. Ur. Giampaolo Valdevit. Venezia : Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli – Venezia Giulia – Marsilio, 1997. 127 strani.

Kot v uvodni besedi pove Giampaolo Valdevit, je delo namenjeno italijanski javnosti, da bi se seznanila s pomembnim zgodovinskim pojavom in z njegovimi interpretacijami, s pojavom, ki je na

vsedrjavni ravni ostajal dolgo nepoznan, kljub temu da je bil predmet historiografskih raziskovanj in da že desetletja buri tržaško in goriško italijansko javnost. Tako fojbe kot obdobje angloameriške uprave cone A in istrskega begunstva niso bile prezrte teme, kot so danes prepričani italijanski mediji in celo nekateri politiki. Res pa je, trdi Valdevit, da se je z njimi ukvarjal in soočal le omejen krog največkrat strokovne javnosti.

Če se je za povojno Italijo, ki je vse svoje energije vlagala v obnovo, vprašanje vzhodne meje razrešilo in zapečatilo z mirovno pogodbo leta 1947, je za italijansko prebivalstvo, živeče v Julijski krajini, ostajalo še naprej sporno in odprto. Po Valdevitu slednje ni znalo pritegniti pozornosti italijanskega naroda in je prav zaradi rimske neodzivnosti zašlo v obsesivno ukvarjanje s preteklostjo: fojbe so postale krajevno vedno vnovčljiva dediščina. Za tržaško in goriško hranjenje z zgodovinskimi okostnjaki išče Valdevit potemtakem krivce in Rimu, v naravnosti italijanskega povojnega razreda.

Toda zgodovinska dejstva govorijo po mojem drugače. Kljub protislovnemu vedenju je Rim vendarle poskrbel, da je usoda Trsta in Gorice stopila v ospredje italijanskega imaginarija, italijanskih medijev, ministrskih pisarn in nenazadnje njihovih proračunov. Nesposobnost uresničitve demokratičnih načel in pristajanje na drugorazrednost Slovencev, kar se je že v prvih povojnih mesecih najbolje pokazalo v Slovenski Benečiji, pa kaže prav tako na sožitje centra in periferije. Prav dogajanje na tistem delu ozemlja, ki ga je Italija najprej pridobila, postavlja na glavo Valdevitevo tezo, da se je na vzhodni meji po koncu vojne veskozi bila bitka med demokracijo in totalitarizmom in da je bilo početje demokratično oklicanih oblasti tudi vselej zakonito. Najprej v Beneški Sloveniji, potem pa tudi na Goriškem in Tržaškem, se je pokazala ozkogledost italijanskega vodilnega razreda, ki ni bil sposoben radikalno preseči večvrednostnega kompleksa in najti v večetničnosti obmejnega prostora kulturnega in političnega bogastva.

Ker je treba po Valdevitovem mnenju umestiti fenomen fojb v kontekst italijanske zgodovine in ga očistiti lokalističnih odpadkov, se mi ob tem zastavlja še eno vprašanje: kako vključiti zgodovino večetničnega teritorija v nacionalno zgodovino? Dobro vemo, da zgodovino Julijske krajine in Primorske pišejo tako italijanski kot slovenski zgodovinarji. Je ena objektivnejša, resničnejša od druge? Zgodovinarji naj bi se za razliko od amaterjev in domoznancev opirali na vire, k njim pristopali z znanstvenim instrumentarijem, toda čeprav si prizadevajo za nepristransko branje zgodovine, so otroci časa in družbe, v kateri živijo, in kot taki podvrženi njunim vplivom pri približevanju zgodovinski resnici.

Bralna mreža, ki jo Valdevit uporablja v svoji razpravi, je grajena na bipolarnosti nasprotujočih si sil, nacij-držav in iredentizmov, ki iz periferije pogojujeta center, in zato samoumevno dopušča poenostavljanje in enozvočno branje povojnih dogajanj. Menim namreč, da se Valdevit kot opazovalec preteklega dogajanja ne postavi na vsa možna gledišča, ki so mu dana in so vendarle predpogoj globalnega videnja nasilnih dogodkov v maju in juniju leta 1945. Če so dogodki zgodovinski prah dolgotrajnih procesov, pena najglobljih vodnih tokov, kot trdi F. Braudel, potem je treba vzgibe povojnega nasilja iskati v globljih plasteh zgodovinskega toka, ki so zaznamovale družbene prakse, v nacionalni nestrpnosti, ki je od srede druge polovice 19. stoletja znala pridobivati vse večje število privrženecv.

Ali so iz konteksta ekstrahirane izjave tedanjih slovenskih očividcev res lahko priča o slovenski maščevalnosti, potrdilo o izbruhu »iracionalnega« in radikalnem preobratu vrednot? Odgovornost jugoslovanskih oblasti, zlasti OZNE, je ob branju dokumentov na dlani, toda od kod politični konsenz, ki so ga takratne partizanske oblasti uživale med primorskimi Slovenci? Morda je treba vzroke zanj iskati v krvoločnosti večinskega dela slovenskega prebivalstva, v množični izprijenosti? Odgovor tiči v miselnem svetu in sistemu vrednot takratnih zgodovinskih akterjev, ki jih je dvajsetletje fašističnega režima in obdobje vojne močno zaznamovalo, v razpoznavanju tega, kar Valdevit imenuje iracionalno, ki ni, kot potrjujejo zlasti številne študije francoske nove zgodovine, tako nerazpoznavno, kot bi si na prvi pogled predstavljali. Prepričana sem, da je naloga raziskovalca, ki preučuje politična dogajanja, da se sooči tudi z večznačno stvarnostjo, z dvomiji, ki jih na institucionalno-politično zgodovino oprte paradigme zaradi svoje togosti ne morejo povsem zajeti.

Kot ugotavlja Raul Pupo, avtor prispevka *Politično nasilje med vojno in v povojnem obdobju*: primer julijskih fojb 1943–1945, imajo »fojbe« ideološke, nacionalne in socialne korenine. Preštevanje žrtev po njegovem ni odločilnega pomena, pomembno pa je poznavanje obsega nasilnega obračunavanja. V dveh momentih, ko je novo nasledilo staro, to je v septembru 1943 in v maju 1945, so si sledila nasilna dejanja, ki so dejansko podaljšala vojno stanje. Pupo pripominja tudi, da se radikalni prelomi od francoske revolucije naprej niso dogodili brez preliivanja krvi. Žrtve v septembru 1943, kot tudi tiste v maju 1945, niso bile le kolaboracionisti, temveč tudi civilisti, člani CLN-a in antifašisti, ki so bili nasprotni jugoslovanskim oblastem. Pupo se sicer le delno strinja s Gallianom Fogarjem in Giovannijem Miccolijem, in potemtakem tudi z Nevenko Troho, da je bil izbruh nasilja po razpadu Italije in v maju 1945 posledica fašizma in vojne. Po njegovem ni šlo za spontan obračun, temveč za strategijo uničenja t.i. reakcije. Šlo je za revolucijo, ki je vodila neizprosno boj s svojimi sovražniki.

Tako iz razprave R. Pupa kot tudi iz prispevka Roberta Spazzalija je razvidno, da se osvetlitev fojbnemalokrat odvija na močvirnatih tleh, da so dokumentarne praznine še vedno velike in da dopuščajo manipuliranje s pomanjkljivimi podatki. Spazzalijev namen je namreč seznaniti bralca z razpoložljivim gradivom. Toda, namesto da bi postavil na kritično rešeto sezname žrtev, primerjal metodologijo zbiranja podatkov in končni rezultat, se odloča za nizanje seznamov, od Pirinovega, Papovega pa vse do Pahorjevega. Vprašanje večje ali manjše zanesljivosti virov ni povsem obdelano, tako kot tudi ni pojasnjen manko v številkah, zabeleženih v arhivskem gradivu, če le-te primerjamo s tistimi, objavljenimi v nekaterih seznamih.

Na obstoječe gradivo slovenskih arhivov se medtem opira študija Nevenke Trohe, slovenske zgodovinarke, ki se v zadnjih letih sistematično posveča raziskovanju povojnega časa v Trstu in v Istri. Vprašanje pridobivanja političnega konsenza je bilo po njenem zlasti v zadnjem letu vojne vseskozi v ospredju vodstva KPS. Spodbujanje italijansko-slovenskega bratstva je bila ena izmed oblik za njegovo pridobitev. Najnevarnejši tekmeč pri vzpostavitvi nadzora v Julijski krajini je bil CLN, in to za to, ker je bil kot antifašistična organizacija privilegirana sogovornik zaveznikov. Njegove pripadnike je bilo treba delegitimirati in jih predstaviti kot kolaboracioniste. Z mrzlično gradnjo državnega, upravnega in sodnega aparata so jugoslovanske oblasti poskušale zapolniti institucionalno praznino, ki pa je kljub vsem naporom vendarle obstajala, kar najbolj nazorno dokazujejo navodila, ki so prihajala iz političnih centrov, Ljubljane ter Beograda, in delovanje Ozne v krajevni stvarnosti. Trenja med Ozno in političnim vodstvom, s katerimi nas seznanja Trohova, vendarle pričajo o dvoumnem delovanju, ki ga Valdevit in Pupo ne zaznavata kot pomembnega. Med drugim Trohova ugotavlja tudi, da je večina likvidiranih sodelovala s fašisti in Nemci in da so bili t.i. nedolžni marsikdaj zaposleni v vojaških ali policijskih formacijah in so zato posebej bili fašistično državo in njena nasilja.

Že iz tega sintetičnega povzetka je razvidno, da argumentacije posameznih avtorjev med seboj odstopajo, da sta konceptualni okvir in bralna mreža prav tako neenotni, da pa je dialog med slovenskim in italijanskim zgodovinopisjem vzpostavljen. Cilj tega dialoga pa ne sme postati priznanje, da je eno zgodovinopisje vendarle sposobno objektivnejše rekonstrukcije kot drugo in da mora zato slednje avtomatično sprejeti njegove argumentacije in interpretacije. Cilj mora postati soočenje bralnih mrež in kritični pretres, kateremu lahko sledi pisanje ne italijanske ali slovenske nacionalne zgodovine, temveč zgodovine večnarodnostnega območja, ki ne dopušča ostro potegnjenih etničnih ločnic niti ob najbolj burnih zgodovinskih dogodkih. Ni namreč natančno dejstvo, da so se med žrtvami tako v septembru leta 1943, kot v maju in juniju leta 1945 znašli tudi Slovenci in Hrvati, in da so med likvidatorji bili tudi Italijani. Ni nezanimljivo, da so se povojna obračunavanja dogajala tudi drugod po Sloveniji, da se je novi red vzpostavljala z nasiljem marsikje v Evropi in da je zato potrebna umestitev povojnega nasilja v kontekst ne le italijanske, temveč tudi slovenske, jugoslovanske in nenazadnje tudi evropske zgodovine. Mogoče bo šele ta umestitev pokazala dejansko težo preteklosti.

Marta Verginella